

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال بیست و پنجم، شماره ۹۸، تابستان ۱۳۹۶

شناسایی موانع توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی در شهرستان کرمانشاه

نادر نادری^۱، هدا نجف پور^۲، زهرا یوسفی^۳، نعمت اله شیری^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۲/۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۲/۲۲

چکیده

توسعه کارآفرینی نقش بسیار مهمی در توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورهای مختلف ایفا می کند و می تواند بسیاری از مشکلات کشورها را برطرف کند. پژوهش حاضر با هدف شناسایی موانع توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی در شهرستان کرمانشاه انجام شد. این پژوهش از نظر شیوه گردآوری داده ها، از نوع پژوهش های توصیفی - پیمایشی بود. جامعه آماری آن را کلیه کارشناسان مراکز جهاد کشاورزی، خدمات مشاوره ای و فنی مهندسی کشاورزی شهرستان کرمانشاه تشکیل دادند (۲۵۷ نفر) که براساس جدول کرجسی - مورگان

۱. استادیار گروه مدیریت کارآفرینی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی (نویسنده مسئول)
e-mail: naderi-ksh@yahoo.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد کارآفرینی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی
e-mail: hnajafpour@chmail.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد کارآفرینی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی
e-mail: zahra.yusefi71@gmail.com

۴. دانشجوی دکتری آموزش و ترویج کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه رازی

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و پنجم، شماره ۹۸

تعداد ۱۵۷ نفر از آنها برای انجام تحقیق انتخاب شدند. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد که در مجموع حدود ۶۵/۵۲۴ درصد واریانس موانع توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی در شهرستان کرمانشاه را به ترتیب پنج مانع مربوط به بازار، فضا و بستر کارآفرینی، تولید، اداری و عوامل طبیعی تبیین می کنند.

طبقه بندی JEL: Q0، Q16، Q55

کلیدواژه‌ها:

کارآفرینی کشاورزی، اشتغال روستاییان، توسعه کشاورزی، موانع توسعه کشاورزی

مقدمه

در عصر حاضر به دلیل پیشرفت‌های علمی و فنی و بازنمایی‌های ذهنی بشر، کره زمین به دهکده جهانی مبدل شده است. از آنجا که شبکه‌های ارتباطی، بازارهای گوناگون تولید و عرضه خدمات را در سطح ملی، منطقه ای و جهانی به یکدیگر وصل ساخته و کلید ورود به این بازارهای جهانی را رقابت‌پذیری دانسته‌اند، نه تنها کشورها، بلکه کلیه نهادها و افراد باید دائماً قابلیت‌های رقابت‌پذیری و سازگاری خود را افزایش دهند. برای دستیابی به این مهم پرورش ایده‌های خلاق و کارآفرینانی که بتوانند خود را پیوسته با دنیای جدید هماهنگ و سازگار کنند، ضروری به نظر می‌رسد (سعیدی کیا، ۱۳۸۲). با توجه به توسعه منابع انسانی، مسئله بیکاری یکی از مسائل مهم و بحث برانگیزی است که بر اثر عدم تعادل بین عرضه و تقاضای نیروی انسانی در هر جامعه‌ای به وجود می‌آید. بیکاری در اقتصاد به عنوان نوعی بیماری به حساب می‌آید و در مقابل، اشتغال را عامل و شاخص توسعه می‌دانند. در شرایط کنونی در کشورهایی نظیر ایران، ایجاد فرصت‌های شغلی برای خیل عظیم بیکاران خصوصاً فارغ التحصیلان نظام آموزشی، اصلی‌ترین و مهم‌ترین مشغله تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان کلان کشور است و رفع معضل بیکاری، ایجاد و تقویت راهکارهای اشتغال‌زایی و خوداشتغالی و حرکت به سمت توسعه جامعه، نیاز به تربیت و آموزش افراد کارآفرین، کارآمد و خلاق را دو

۱۵۸

شناسایی موانع توسعه.....

چندان کرده است (حسینی و همکاران، ۱۳۸۹). بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که کارآفرینی کشاورزی راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در راستای دستیابی به توسعه پایدار است. رشد و توسعه بخش کشاورزی زمینه‌های لازم برای رشد و توسعه دیگر بخش‌ها را فراهم می‌سازد و بدون آن، عوامل و نهاده‌های لازم برای فعالیت سایر بخش‌های اقتصادی فراهم نمی‌شود، از سوی دیگر، با توجه به اهمیت اشتغال و نیروی انسانی در توسعه کشور و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی با تکیه بر کاهش بیکاری، اشتغال‌زایی در بخش کشاورزی نیز دارای جایگاهی ویژه است، به همین دلیل، اتخاذ راهبرد اشتغال در بخش کشاورزی با حمایت از سیاست‌های عمومی بر مبنای راهیابی سرمایه‌گذاری، اشتغال و خدمات از ضروریات توسعه کشاورزی به شمار می‌رود (شکویی، ۱۳۸۴). با این دیدگاه در بخش کشاورزی نیز در سال‌های اخیر، محققان تحقیقات و اقدامات علمی و عملی زیادی در سطح بین‌المللی در جهت شناسایی موانع و چالش‌های پیش‌روی کارآفرینی کشاورزی برای رسیدن به توسعه در این زمینه انجام داده‌اند که به نمونه‌هایی از آن در زیر اشاره می‌شود:

شواهد موجود و بررسی‌های انجام شده توسط مارتین در سال (۲۰۰۴) نشان می‌دهد که قوانین و مقررات دولتی نه تنها زمینه‌های مناسب برای فعالیت‌های کارآفرینی و تولیدی را فراهم نکرده است بلکه این قوانین و مقررات به عنوان مانعی جهت اهداف کارآفرینی عمل کرده است. شاید بتوان گفت که کارآفرینان قبل از آنکه رقابت بخش خصوصی را برای فعالیت‌های خود احساس کنند، موانعی مانند قوانین و مقررات اداری و انحصارات دولتی را مانع کسب و کار خود می‌بینند. کریمی و جوهری (۲۰۱۳) نیز در پژوهش خود مشکلاتی همچون شناخت پایین دانشگاه از نیازها و اولویت‌های بخش کشاورزی و صنعت، توجه ناکافی به کارآفرینی در سیاست‌گذاری‌های کلان دانشگاه، توجه نکردن به پرورش خلاقیت و نوآوری در دانشجویان کشاورزی، نبود برنامه جامع توسعه کارآفرینی در دانشگاه‌ها و دانشکده‌های کشاورزی را از جمله مهم‌ترین موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی نام بردند. همچنین بی‌اعتمادی بخش کشاورزی و صنعت به توانمندی‌های دانش‌آموختگان، ضعف مراکز کارآفرینی در دانشگاه، نبود حمایت کافی از طرح‌ها و ایده‌های دانشجویی از سوی دانشگاه، دیدگاه نامناسب جامعه

به بخش کشاورزی، انجام ندادن پژوهش‌های کاربردی در زمینه توسعه کارآفرینی، توسعه کارآفرینی را در هاله‌ای از ابهام قرار می‌دهد. در این راستا، مرادنژادی و همکاران (۲۰۰۷) نشان دادند که موانعی همچون کمبود نقدینگی و فقدان سرمایه کافی، عدم حمایت بانک‌ها و مؤسسات مالی از واحدهای تولیدی، بهره بالای وام‌های بانکی، نوسان زیاد قیمت محصولات، بالا بودن تعرفه‌های حمل و نقل، قیمت‌های بالای تجهیزات کشاورزی از موانع مهم توسعه کارآفرینی می‌باشند. دوردستی نواحی روستایی برای کسب و کارهای کوچک چالش حمل و نقل را به وجود می‌آورد. بین نواحی روستایی و شهری فاصله زیادی وجود دارد که بعضی مواقع موانعی را ایجاد می‌کند. نبود حمایت دولتی همراه با نبود تسهیلات زیربنایی توسعه کارآفرینی روستایی و کسب و کارهای جدید در این نواحی را سخت‌تر می‌کند. نبود زیرساخت حمل و نقل نظیر بزرگراه‌های مناسب، حمل و نقل کالاها و ارتباط با بازارهای بزرگ بیرونی را مشکل می‌سازد. این ارتباطات محدود با دنیای بیرون، انتقال دانش و فناوری بین نواحی روستایی و شرکای اقتصادی‌شان را نیز محدود می‌سازد (ساکسنا، ۲۰۱۲). از طرف دیگر، نامناسب بودن زیرساخت‌های حمل و نقل باعث افزایش هزینه‌ها (برای مثال هزینه حمل و نقل، هزینه ارتباطات و دیگر هزینه‌های مبادلاتی) می‌شود و افزایش هزینه هم مانع توسعه کارآفرینی می‌گردد. حاکمیت واسطه‌گران و دلالت بر بازار یکی از موانع عمده توسعه کسب و کارهای روستایی و کشاورزی در ایران نیز می‌باشد (شریف زاده و همکاران، ۱۳۸۷). بنابراین محدودیت توان رقابت‌پذیری مشکل دیگری است که کسب و کارهای روستایی با آن مواجه هستند. در این راستا نتایج تحقیقات بیک‌زاده و چیدری (۱۳۸۶) نشان می‌دهد یکی از مهم‌ترین مشکلات بازاریابی محصولات کشاورزی در کشور، اختلاف بالای قیمت سر مزرعه (قیمتی که تولید کننده دریافت می‌کند) با قیمتی است که مصرف کننده دریافت می‌دارد (علی‌رغم پایین بودن خدمات بازاریابی) و یا به عبارت دیگر، بالا بودن حاشیه بازاریابی می‌باشد. اردستانی و همکاران (۱۳۸۹) نیز در پژوهش خود به حضور واسطه‌ها و دلالت غیرضروری در فرایند بازاریابی اشاره نموده و معتقدند کاهش سهم کشاورز از قیمت نهایی و

شناسایی موانع توسعه.....

افزایش سهم عمده فروشان طی سال‌های مورد نظر، مبین وجود حاشیه غیرمنطقی و ناکارآمدی بازاریابی می‌باشد. با توجه به تفاسیر فوق، اهمیت شناسایی موانع کارآفرینی کشاورزی، از یک سو موجب پیشرفت و توسعه بخش‌های اساسی اقتصاد کشور می‌شود و از سوی دیگر رفع این موانع موجب کاهش بیکاری و اشتغال‌زایی در روستاها بر پایه کارآفرینی کشاورزی خواهد شد. مطالعه این ساختارها و الگوهای جدید در چارچوب کارآفرینی کشاورزی می‌تواند راهگشای حرکت توسعه در مسیر فعالیت باشد.

با توجه به شرایط کنونی اقتصاد ایران، که با مشکلات بارزی همچون بیکاری، عدم تحرک، و محدودیت سرمایه‌گذاری، بهره‌وری پایین افراد و منابع، مدیریت تحرک بخشی و سرمایه‌گذاری مواجه است، اهمیت توسعه کارآفرینی به خصوص در بخش کشاورزی دوچندان می‌شود، چرا که تقویت کشاورزی و ایجاد تغییر در تولیدات کشاورزی و منابع طبیعی به ایجاد اشتغال‌های غیرکشاورزی، افزایش درآمد و افزایش تقاضا برای کشاورزی محلی و تولیدات غیرکشاورزی منجر خواهد شد. توسعه کسب و کارهای کشاورزی، به ویژه در مناطق مستعد کشور، مانند شهرستان کرمانشاه، که به لحاظ جغرافیای کارآفرینی، از مزیت‌های نسبی و ظرفیت‌های قابل ملاحظه طبیعی برای پرورش محصولات کشاورزی برخوردار هستند، یکی از مظاهر توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی به شمار می‌رود. این مهم به بسترسازی و زمینه‌سازی، برنامه‌ریزی و ارائه خدمات حمایتی مورد نیاز، همانند آموزش، اعتبارات و دانش فنی و پتانسیل‌یابی و مهم‌تر از همه، پایش و ارزیابی مستمر برای شناسایی تهدیدها، چالش‌ها و برنامه‌ریزی برای بهره‌گیری از فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود نیازمند است (پاپ‌زن و همکاران، ۱۳۹۳). بر همین اساس، این پژوهش با توجه به کمبود مطالعات انجام شده در این حوزه، نبود تئوری جامع برای توسعه کسب و کارهای کشاورزی و اقتضایی بودن فرایند توسعه کارآفرینی و همچنین لزوم درک عوامل موقعیتی تأثیرگذار در هر منطقه، درصدد شناسایی موانع پیش‌روی توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی در شهرستان کرمانشاه از دیدگاه کارشناسان جهاد کشاورزی می‌باشد.

روش تحقیق

این تحقیق با توجه به شیوه گردآوری داده‌ها از نوع پژوهش‌های توصیفی - پیمایشی محسوب می‌شود. جامعه آماری تحقیق شامل تمامی کارشناسان جهاد کشاورزی و خدمات فنی و مهندسی مشاوره‌ای شهرستان کرمانشاه در سال ۱۳۹۴ می‌باشد ($n=270$) که بر اساس جدول کرجسی - مورگان (۲۰۰۹)، تعداد ۱۵۷ نفر از آنها برای انجام تحقیق انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق پرسش‌نامه محقق‌ساخته بود که روایی آن بر اساس نظرات برخی از اساتید دانشگاه رازی تأیید گردید. برای تعیین پایایی پرسش‌نامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده گردید که مقدار آن ۷۹ درصد به دست آمد. این پرسش‌نامه از دو بخش ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای پاسخگویان و دیدگاه پاسخگویان مورد مطالعه در زمینه شناسایی و اولویت‌بندی موانع توسعه کسب و کارهای کشاورزی (شامل ۳۶ متغیر) تشکیل شده است. جهت تدوین بخش دوم پرسش‌نامه ابتدا با توجه به موانع راه‌اندازی کسب و کارهای کارآفرینانه، سوابق نظری و تجربی مرتبط و همچنین با الهام از موانع ایجاد کسب و کارهای کشاورزی و نظرخواهی از صاحب‌نظران و انجام مطالعات اکتشافی تعداد ۵۲ مانع شناسایی شد. سپس با استفاده از نظر متخصصان و کارشناسان خبره در حوزه کشاورزی، موانع تکراری و مشابه دسته‌بندی و سرانجام همه این موانع در ۳۶ مورد خلاصه گردید. سپس در قالب یک پرسش‌نامه مبتنی بر طیف ۵ ارزشی لیکرت (از خیلی کم=۱ تا خیلی زیاد=۵) از پاسخگویان خواسته شد تا اعلام کنند تا چه اندازه آن عامل از نظر آنها بازدارنده توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی می‌باشد. آنگاه با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی موانع دسته‌بندی گردید. به این منظور برای ارزشیابی ماتریس همبستگی و تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از دو شاخص KMO و آزمون بارتلت استفاده شد. سپس با استفاده از تحلیل مؤلفه‌های اصلی، موانع توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی در پنج عامل موانع بازاری (۱۱ گویه)، موانع مربوط به فضا و بستر کارآفرینی (۸ گویه)، موانع تولیدی (۶ گویه)، موانع اداری (۶ گویه)، موانع طبیعی (۵ گویه) گزارش شد.

شناسایی موانع توسعه.....

داده‌های حاصل از پرسش‌نامه به وسیله نرم افزار SPSS22 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت که در بخش آمار توصیفی از توزیع فراوانی، درصد، میانگین و در بخش آمار استنباطی از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده گردید.

به منظور پی بردن به متغیرهای زیربنایی یک پدیده یا تلخیص مجموعه‌ای از داده‌ها از روش تحلیل عاملی استفاده می‌شود (سرمد و همکاران، ۱۳۸۳). در روش تحلیل عاملی اکتشافی، محقق درصدد کشف ساختار زیربنایی مجموعه نسبتاً بزرگی از متغیرها بدون وجود هیچ تئوری اولیه‌ای است. هر متغیری ممکن است با هر عاملی ارتباط داشته باشد (کلانتری، ۱۳۸۵). با توجه به اینکه یکی از اهداف تحلیل عاملی اکتشافی، تبیین ماتریس همبستگی با تعداد اندکی از عامل‌هاست، صرفاً عامل‌هایی استخراج می‌شوند که بیشترین مقدار واریانس را تبیین می‌کنند (کلانتری، ۱۳۸۰).

نتایج و بحث

براساس نتایج تحقیق، در حدود ۷۲/۶ درصد از پاسخگویان مرد و ۲۷/۴ درصد زن بودند. یافته‌های تحقیق نشان داد میانگین سنی پاسخگویان ۳۶ تا ۴۵ سال است. بیشترین فراوانی متعلق به پاسخگویانی است که دارای مدرک کارشناسی (۵۸ درصد) بودند، در حالی که ۲۶/۷ درصد از پاسخگویان دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۱۵/۳ درصد نیز دارای مدرک کاردانی می‌باشند.

یافته‌های پژوهش در خصوص شناسایی موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی نشان می‌دهد که صاحب نظران چالش‌های متعددی را مورد تأکید قرار داده‌اند. در این تحقیق ۳۶ گویه در خصوص موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی مورد بررسی قرار گرفت که هدف از این کار تعیین خلاصه‌ای از عوامل براساس پاسخ‌های کارشناسان و دستیابی به یک درک دقیق‌تر بود.

تحلیل عاملی موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی

اولین تصمیم در به کارگیری تحلیل عاملی، محاسبه ماتریس همبستگی از تمام متغیرهاست که در تحلیل وارد می‌شوند. به منظور ارزشیابی ماتریس همبستگی و تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از دو شاخص KMO^۵ و آزمون بارتلت^۶ استفاده شد. جدول ۱ مقدار KMO و نتیجه آزمون بارتلت را نشان می‌دهد. معنی داری آزمون بارتلت در سطح ۹۹ درصد و مقدار مناسب شاخص KMO نشان می‌دهد که ماتریس همبستگی داده‌ها در جامعه صفر نیست. بنابراین عامل‌یابی قابل توجیه و شناسایی عوامل ممکن است.

جدول ۱. مقدار KMO و آزمون بارتلت

مجموعه مورد تحلیل	مقدار KMO	مقدار بارتلت	سطح معنی داری
موانع توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی از دیدگاه کارشناسان جهاد کشاورزی	۰/۷۴۷	۱۴۲۸/۱۸۷	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

در این مرحله، مشخصه آماری اولیه توسط روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی اجرا گردید و تمامی مقادیر مرتبط با همبستگی متغیرها با کل آزمون بالاتر از ۰/۵ بود که به عنوان بارهای عاملی معنی دار استخراج گردیدند. موانع استخراج شده از تحلیل عاملی همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی در جدول ۲ ارائه گردید و عامل‌هایی انتخاب شدند که مقدار ویژه آنها از یک بزرگ‌تر بوده است. بنابراین، عوامل به ترتیب زیر از عامل اول تا عامل پنجم اولویت‌بندی شدند. با توجه به جدول ۲، پنج عامل استخراج شده در مجموع ۶۵/۵۲۴ درصد واریانس کل را تبیین کردند که نشان‌دهنده میزان بالای واریانس تبیین شده توسط عوامل است.

5. Kaiser-Meyer-Olkin
6. Bartlett Test

شناسایی موانع توسعه.....

جدول ۲. عامل های استخراج شده همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس

تجمعی			
عامل ها	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
عامل اول	۷/۲۹۴	۱۹/۱۹۳	۱۹/۱۹۳
عامل دوم	۶/۴۰۹	۱۶/۸۶۷	۳۶/۰۶۰
عامل سوم	۴/۳۷۲	۱۱/۵۰۵	۴۷/۵۶۵
عامل چهارم	۳/۶۶۱	۹/۶۳۵	۵۷/۲۰۰
عامل پنجم	۳/۱۶۳	۸/۳۲۴	۶۵/۵۲۴

مأخذ: یافته های تحقیق

بعد از تعیین تعداد عوامل، باید متغیرهای هر عامل مشخص شود. در این تحقیق برای چرخش عامل ها از روش واریماکس^۷ استفاده شده است. جدول ۳ متغیرهای بار شده بر عامل ها و میزان ضرایب به دست آمده از ماتریس دوران یافته را نشان می دهد. نتایج تحلیل نشان داد که ۱۱ متغیر روی عامل اول، ۸ متغیر روی عامل دوم، ۶ متغیر روی عامل سوم، ۶ متغیر روی عامل چهارم و ۵ متغیر روی عامل پنجم بار عاملی دارند. همان گونه که مشاهده می شود، تمامی متغیرها در راستای تحلیل مؤلفه های اصلی دارای بار عاملی بزرگ تر از ۰/۵ و معنی داری هستند که نشان از همبستگی بالا بین متغیرهاست.

7. Varimax

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و پنجم، شماره ۹۸

جدول ۳. متغیرهای مربوط به موانع و میزان بار عاملی به دست آمده از ماتریس چرخش یافته

عاملها	متغیرها	بار عاملی
عامل اول	پایین بودن نسبی قیمت محصولات نسبت به هزینه تمام شده	۰/۸۴۴
	عدم حمایت دولت از کارآفرینان	۰/۸۳۲
	ابهام و قابل پیش بینی نبودن بازار محصولات کشاورزی	۰/۷۴۲
	عدم وضع و کنترل استانداردهای لازم برای کیفیت نهاده ها در بخش کشاورزی	۰/۷۳۸
	تورم فزاینده نهاده‌ها و تجهیزات مورد نیاز	۰/۶۸۳
	تعلق نگرفتن یارانه به کسب و کارهای کشاورزی	۰/۶۷۵
	عدم خرید تضمینی محصولات از سوی دولت	۰/۶۵۶
	عدم شناسایی فعالیت‌های رقبا در بخش کشاورزی	۰/۵۶۳
	نوسان سیاست‌های بازار در بخش کشاورزی (واردات و صادرات، قیمت گذاری‌ها، و تنظیم بازار)	۰/۵۴۹
	افزایش تمایل بازار به محصولات وارداتی و خارجی	۰/۵۱۰
عامل دوم	ضعف شبکه توزیع محصولات در سطح منطقه و کشور	۰/۵۰۲
	عدم مشاوره گرفتن از افراد متخصص و کارآفرین در توسعه کسب و کار کشاورزی	۰/۸۴۱
	ضعف در نظام اداری و رواج برخی ناهنجاری‌ها	۰/۸۳۹
	انحصاری بودن بازار توسط رقبا برای ورود کارآفرینان جدید به بازار	۰/۸۲۸
	عدم ثبت رسمی و قانونی بسیاری از فعالیت‌های کسب و کار کشاورزی به منظور کنترل و نظارت از کار آنها	۰/۷۹۸
	حاکمیت فرهنگ دلالی و واسطه‌گری	۰/۷۸۴
	بخل و حسادت و تنگ نظری‌های اطرافیان و عدم حمایت آنها از کارآفرینان جوان	۰/۷۸۱
	دشواری دسترسی به مؤسسات تحقیقاتی و آزمایشگاه‌ها برای تأمین نیازهای پژوهشی محدود بودن کسب و کارهای نمونه و استانداردهای الگویی	۰/۷۷۶
	نامناسب بودن زیرساخت‌های حمل و نقل و عدم دسترسی به موقع به برخی از نهاده‌ها	۰/۸۲۹
	نبودن تقاضای کافی برای تولیدات و محصولات کشاورزی	۰/۷۹۴
عامل سوم	دادن تسهیلات با بهره بالا و سختگیری‌های بانک در رابطه با تهیه ضامن معتبر، وثیقه، سفته و....	۰/۷۷۴
	دشواری تأمین نقدینگی، سرمایه و تعداد کم مراکز وام دهنده به کشاورزان	۰/۷۳۳
	کافی نبودن مبلغ وام و تسهیلات بانکی برای کشاورزان با توجه به فعالیت و نیاز افراد	۰/۶۲۹
	ریسک بالای کسب و کار کشاورزی	۰/۶۱۳
	عدم اعتماد سرمایه‌گذاران به اجرایی شدن طرح	۰/۷۳۱
	ورود افراد غیر متخصص به برخی از عرصه‌های کشاورزی	۰/۶۳۶
	مشکلات و موانع تراشی کارکنان نهادهای دولتی در تصویب طرح کسب و کار کشاورزی	۰/۶۱۸
	مراحل طولانی و خسته کننده اداری برای ثبت و راه اندازی یک کسب و کار	۰/۵۹۲
	سستی بودن روش‌ها و تجهیزات مورد استفاده در بخش کشاورزی	۰/۵۶۳
	عدم حمایت سرمایه‌گذاران برای پشتیبانی از کارآفرینان جوان و تازه کار	۰/۵۲۱

۰/۷۲۹	کیفیت پایین نهاده های مورد نیاز در بازار استان یا بازارهای داخلی
۰/۶۲۷	عامل پنجم بروز خطرات طبیعی (سرمازدگی، یخبندان، خشکسالی، امراض و.....)
۰/۶۲۳	هزینه بالای آباد سازی و قابل بهره برداری شدن مناطق حاشیه ای برای کسب و کار (مانند کانال کشی، ایجاد شبکه آبیاری و.....)
۰/۵۹۸	تعداد نوسان عوامل محیطی تأثیر گذار بر تولید محصولات (رطوبت، تهویه، دما و نور)
۰/۵۸۶	افت کیفیت منابع طبیعی به مرور زمان (مانند شور شدن خاک و کاهش حاصلخیزی)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

با توجه به جدول فوق ملاحظه شود که در عامل اول گویه‌های پایین بودن نسبی قیمت محصولات نسبت به هزینه تمام شده و عدم حمایت دولت از کارآفرینان، در عامل دوم گویه‌های عدم مشاوره گرفتن از افراد متخصص و کارآفرین در توسعه کسب و کار کشاورزی، در عامل سوم گویه نامناسب بودن زیرساخت‌های حمل و نقل و عدم دسترسی به موقع به برخی از نهاده‌ها، در عامل چهارم عدم اعتماد سرمایه‌گذاران به اجرایی شدن طرح و در عامل آخر گویه کیفیت پایین نهاده‌های مورد نیاز در بازار استان یا بازارهای داخلی دارای بالاترین بار عاملی هستند.

در مرحله آخر، بعد از چرخش عامل‌ها، باید از طریق انتساب متغیرها به عامل‌ها به استنتاج مفهومی پرداخت؛ یعنی برای هر یک از مجموعه متغیرهایی که بر یک عامل تعلق گرفته‌اند، مفهومی عام تعیین کرد تا بتوان به تفسیر آنها پرداخت. با توجه به نتایج (جدول ۴)، عامل‌های مشخص شده بر اساس ماهیت متغیرهای بار شده بر آنها نام‌گذاری شدند.

بر اساس نتایج تحلیل عاملی پنج مانع مؤثر شناسایی شدند که عبارت‌اند از: موانع طبیعی، موانع مربوط به بازار کشاورزی، موانع مربوط به بستر و فضای کارآفرینی، موانع مربوط به تولید و موانع اداری.

جدول ۴. نام گذاری عوامل استخراج شده و درصد واریانس عامل‌ها

نام گذاری	درصد واریانس تجمعی
موانع بازاری	۱۹/۱۹۳
فضا و بستر کارآفرینی	۱۶/۸۶۷
موانع تولیدی	۱۱/۵۰۵
موانع اداری	۹/۶۳۵
موانع طبیعی	۸/۳۲۴

مأخذ: یافته‌های تحقیق

با توجه به نتایج به دست آمده از جدول فوق، موانع بازاری بیشترین تأثیر و اهمیت را داشته و در مجموع ۱۹/۱۹۳ از کل واریانس موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی را به خود اختصاص می‌دهد. درصد واریانس مقدار ویژه موانع مربوط به فضا و بستر کارآفرینی ۱۶/۸۶۷ است و نشان می‌دهد که این عامل در مجموع ۱۶/۸۶۷ درصد از کل واریانس موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی را تبیین می‌کند. عوامل تولیدی، اداری و طبیعی نیز به ترتیب ۱۱/۵۰۵، ۹/۶۳۵ و ۸/۳۲۴ درصد از کل واریانس موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی را به خود اختصاص می‌دهند و موانع اداری و طبیعی به ترتیب کمترین تأثیر را بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی دارند. این عامل‌ها در مجموع ۶۵/۵۲۴ درصد از کل واریانس موانع توسعه کارآفرینی کشاورزی در شهرستان کرمانشاه را تبیین می‌کنند و ۳۴/۴۷۶ درصد واریانس مربوط به متغیرهایی است که پیش‌بینی آنها در این تحقیق میسر نبوده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

طبق نتایج به دست آمده از تحلیل عاملی، موانع توسعه کسب و کارهای کشاورزی از دیدگاه کارشناسان مورد نظر به ترتیب اهمیت در پنج عامل، موانع مربوط به بازار، موانع مربوط به فضا و بستر کارآفرینی، موانع مربوط به تولید، موانع اداری و موانع طبیعی قرار می‌گیرند و در

شناسایی موانع توسعه.....

حدود ۶۵/۵۲۴ درصد واریانس کل موانع توسعه کسب و کار کارآفرینانه کشاورزی را تبیین می‌کنند. همان‌طور که از نتایج مشخص می‌شود عامل مربوط به بازار در اولویت اول قرار گرفته است. به عبارت دیگر، بسیاری از مسائل که مانع توسعه کسب و کار کارآفرینانه کشاورزی شده‌اند، به دلیل پایین بودن نسبی قیمت محصولات نسبت به هزینه تمام شده است. قابل پیش‌بینی و در دسترس نبودن اطلاعات به‌روز از بازار محصولات کشاورزی نیز به نوعی می‌تواند مانع ورود کارآفرینان جوان به عرصه رقابت شود. همچنین الگوی مناسب برای کنترل استاندارد کیفیت نهاده‌ها وجود ندارد و به دلیل کیفیت پایین نهاده محصولات کشاورزی با وجود صرف زمان و هزینه‌های گزاف، محصولات به نسبت بی‌کیفیت و نامرغوبی تولید می‌شود، گرانی فزاینده تجهیزات مورد نیاز، عدم خرید تضمینی محصولات از سوی دولت، نوسان سیاست‌های بازار و افزایش تمایل بازار به محصولات وارداتی همگی به نوعی در کاهش انگیزه در کارآفرینان برای شروع و توسعه کسب و کارهای کشاورزی می‌شود. این نتایج با تحقیقات متعدد پیشین (مرادنژادی و همکاران، ۱۳۸۶؛ اسدی و همکاران، ۱۳۸۸؛ Gaisford et al., 2001; Schwarz and Levenburg, 2008; carson et al., 2004; welsh, 2009) مطابقت دارد. در این تحقیقات بر نقش بازار در توسعه کسب و کار کشاورزی تأکید شده و بازارگرایی به مثابه یکی از مشخصه‌های بازار و مقادیر کسب و کارهای کشاورزی با نظام‌های بهره‌برداری و تولید کشاورزی سنتی معرفی شده است.

براساس نتایج تحقیق، یکی دیگر از موانع توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه کشاورزی مربوط به فضا و بستر کارآفرینی می‌باشد. یکی از مهم‌ترین دلایلی که موجب می‌شود کارآفرین در ابتدای کار با شکست مواجه شود عدم مشاوره گرفتن از افراد متخصص و با تجربه در فعالیت مورد نظر می‌باشد. البته وجود ضعف در نظام اداری و رواج برخی ناهنجاری‌ها را نه تنها در این حوزه بلکه در فعالیت‌های دیگر نیز نمی‌توان نادیده گرفت. چنین موانعی همسو با یافته‌های محققان دیگر (مرادنژادی و همکاران، ۱۳۸۶؛ اسدی و همکاران، ۱۳۸۸؛ شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸؛ Vista, 2015; Clark, 2009; Walsh, 1991) و مبین

ضرورت شناسایی حمایت‌های مورد نیاز از طریق نیازسنجی حمایتی و سازمان‌دهی یک محیط توانمندساز برای کارآفرینی و توسعه کسب و کار در بخش کشاورزی است. این محیط حمایتی ویژگی‌هایی دارد که می‌توان به این موارد اشاره کرد: رقابت پویا، دسترسی عادلانه به فرصت‌های فزاینده، تسهیل‌گری از سوی دولت، تدوین و اعمال قوانین و مقررات فراگیر از سوی نهادهای مسئول به صورت هماهنگ، پیوندهای شبکه‌ای و .....

افزون بر موارد مربوط به بازار و فضا و بستر کارآفرینی، عامل دیگر که طبق نتایج تحقیق مانع توسعه کسب و کار کارآفرینانه کشاورزی می‌شود، مشکلات قبل از بهره‌برداری محصول یعنی مشکلات تولید بود. طبق نظر کارشناسان عدم دسترسی به موقع به برخی نهادهای مثل سوخت، کود، آفت‌کش‌ها و سموم باعث می‌شود کشاورز نتواند به موقع محصولات را از خطرات ناشی از کمبود مواد ذکر شده محفوظ بدارد و مشکلاتی مانند نبود تقاضای کافی برای تولید برخی محصولات، دادن وام‌های با بهره بالا و سخت‌گیری‌های بانک و کافی نبودن تسهیلات برای کشاورزان از موانع دیگر مربوط به تولید هستند. گرچه در کسب و کارهای جدید کشاورزی، به نسبت نظام‌های متعارف بهره‌برداری و تولید کشاورزی سیاست کنترل عوامل طبیعی متغیر و تأثیرگذار (مانند گلخانه‌ها، کارگاه‌های صنعتی و تولیدی مکانیزه و واحدهای صنعتی) بیشتر دنبال می‌شود، اما کنترل همه این عوامل هم مقدور نیست و هم هزینه‌بر است. به طور کلی، با توجه به ماهیت این موانع و نیز نتایج تحقیقات پیشین (اسدی و همکاران، ۱۳۸۸؛ مراد نژاد و همکاران، ۱۳۸۶) می‌توان یادآور شد که دسترسی متقاضیان یا دارندگان کسب و کارهای کشاورزی به جریان مطمئن، بهنگام، با کیفیت و مقرون به صرفه از نهادهای مورد نیاز شرط اساسی برای توسعه پایدار کسب و کار کشاورزی است.

علاوه بر موانع بالا براساس تحلیل عاملی دو دسته مانع دیگر شامل موانع اداری و طبیعی از دیدگاه کارشناسان جهاد کشاورزی مورد تأکید قرار گرفتند. یکی از مشکلاتی که کارآفرینان جوان در ابتدا با آن مواجه می‌شوند، عدم اعتماد سرمایه‌گذاران به اجرایی شدن طرح است. در واقع نمی‌توانند حامیان مالی را که یکی از مهم‌ترین پشتیبانان آنها محسوب

شناسایی موانع توسعه.....

می‌شود متقاعد کنند. یکی دیگر از موانع اداری، ورود افراد غیرمتخصص به برخی از عرصه‌های کشاورزی است. مراحل اداری طولانی و خسته‌کننده و سستی بودن روش‌ها و روندهای اداری را می‌توان از عوامل دیگر نام برد. مانع آخر شامل عوامل طبیعی است که می‌تواند به نوبه خود در توسعه کسب و کارهای کشاورزی خلل ایجاد کنند. کیفیت پایین نهاده‌ها، بروز خطرات طبیعی، هزینه‌های بالای آبادسازی و افت کیفیت منابع طبیعی به مرور زمان از جمله این موانع به شمار می‌روند؛ همان‌گونه که پیشتر نیز برخی محققان (مانند: Smith And Cao, 2007; Audretsch and Keilbach, 2007; Cuervo, 2005) بر آن تأکید داشتند.

همه کنشگران و ذی‌نفعان اعم از متقاضیان راه‌اندازی کسب‌وکار، مدیران، صاحبان، سیاست‌گذاران و حامیان توسعه کسب‌وکار به رویکردی نظام‌مند برای درک عناصر متعدد تشکیل‌دهنده کسب‌وکارهای کشاورزی و نیز به شرایط و تحولات تأثیرگذار محیط پیرامونی و پیوندهای درونی و بیرونی آنها نیاز دارند. این مهم خود مستلزم بهره‌گیری از رویکردی نظام‌مند در طراحی، مدیریت و کنترل کسب و کار و همچنین برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری برای توسعه و ترویج کسب و کارهای کشاورزی با توجه به ملاحظات موقعیتی بخش کشاورزی و شرایط خاص محلی توأم با در نظر گرفتن واحدهای کسب‌وکار به منزله یک نظام و توسعه کسب‌وکار به مثابه یک فرایند پیوسته و پویاست.

با توجه به موانع شناسایی شده، در راستای بسترسازی و فراهم‌سازی یک محیط حمایتی

برای توسعه کسب‌وکارهای کشاورزی می‌توان سازوکارهای زیر را پیشنهاد داد:

- ایجاد ثبات در بازار محصولات کشاورزی

- تضمین خرید مازاد محصولات کشاورزی توسط دولت

- تأمین تسهیلات و اعتبارات کم بهره در بخش‌های مختلف کشاورزی متناسب با فعالیت‌ها و

نظارت بر نحوه استفاده از وام‌ها بر اساس اقتصاد مقاومتی و سند چشم‌انداز

- کارآمد کردن سیاست‌های حمایتی و نظارتی در بخش کشاورزی

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و پنجم، شماره ۹۸

-افزایش سرمایه گذاری در بخش کشاورزی با حمایت دولت

- برگزاری نمایشگاه‌های دستاوردهای کارآفرینانه کشاورزی (شهرستانی، استانی، منطقه‌ای و کشوری)

منابع

اردستانی، م.، طوسی، م. و خالدی، ک. ۱۳۸۹. بررسی بازاریابی داخلی پرتقال شمال ایران. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۸(۱۷): ۱-۱۲.

اسدی، ع.، حسینی، م.، عبدالله زاده، غ. و قره قانی، ا. ۱۳۸۸. تحلیل عوامل بازدارنده توسعه کشت‌های گلخانه‌ای (مطالعه موردی استان اصفهان). تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۴۰(۱): ۹۵-۱۰۵.

بیابانی، ج. ۱۳۸۸. اقتصاد ایران، توسعه ملی؛ موانع و ظرفیت‌ها. تهران. انتشارات مرکز آموزش عالی رجاء.

بیک زاده، ص. و چیدری، ا. م. ۱۳۸۶. بررسی کانال بازاریابی و عوامل مؤثر بر حاشیه بازاریابی سیب‌زمینی. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۵(۵۷): ۸۱-۱۰۳.

پاپ زن، ع. و گراوندی، ش. ۱۳۹۳. شرکت‌های بازاریابی روستایی؛ راهبردی جهت کارآفرینی و توسعه نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی. گرگان. انتشارات کارآفرینی در کشاورزی، ۱(۲): ۹۱-۱۰۲.

حسینی، م.، شیری، ن.، و عربی، ر. ۱۳۸۹. تحلیل عاملی پیامدهای دوره‌های آموزش کارآفرینی از دیدگاه اعضای شرکت‌های خدمات فنی و مشاوره‌ای کشاورزی. فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۱۳(۳): ۲۸-۴۰.

سرمد، ز.، بازرگان، ع. و حجازی، ا. ۱۳۸۳. روشهای تحقیق در علوم رفتاری تهران: انتشارات آگاه.

سعیدی کیا، م. ۱۳۸۲. آشنایی با کارآفرینی. چاپ اول. تهران: انتشارات سپاس.

شناسایی موانع توسعه.....

شریف زاده، ا.، یدالهی فارسی، ج. و مراد نژادی، ه. ۱۳۸۷. توسعه کسب و کارهای تعاونی کشاورزی بسان سازوکارهای نهادی تلفیق کار آفرینی در فرایند توسعه پایدار کشاورزی. چکیده مقالات همایش ملی تعاون و کارآفرینی. وزارت تعاون، معاونت تحقیقات. آموزش و ترویج دفتر ترویج و توسعه مشارکت های مردمی، تهران.

شکویی، ح. ۱۳۸۴. اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا: فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی (جلد دوم). تهران: گیتاشناسی.

کلانتری، خ. ۱۳۸۵. پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی. چاپ دوم. تهران: نشر شریف.

کلاین، پ. ۱۳۸۰. راهنمای آسان تحلیل عاملی. ترجمه ج. صدرالسادات و ا. مینایی. تهران: انتشارات سمت.

مرادنژادی، ه.، شعبانعلی فمی، ح.، ایروانی، ه.، حسینی، م. و کافی، م. ۱۳۸۶. تحلیل موانع توسعه کار آفرینی در واحد های تولیدی گلخانه ای در ایران. *مجله علوم کشاورزی*، ۳۸(۲): ۱۷۵-۱۸۴.

هومن، ح. ع. ۱۳۸۴. تحلیل داده‌های چند متغیری در پژوهش رفتاری چاپ دوم. تهران: انتشارات پیک فرهنگ.

Audretsch, D.B. and Keilbach, M. 2007. The localization of entrepreneurship capital : evidence from germany. *Papers in Regional Science*, 86(3): 352-365.

Carson, D., Gilmore, A. and Rocks, S. 2004. SME marketing networking: a strategic approach. *Strategic Change*, 13(7): 369-382.

Clark, J. 2009. Entrepreneurship and diversification on English farms: identifying business enterprise Characteristics and change processes. *Entrepreneurship and Regional Development: an International Journal*. 21(2): 213-236.

- Cuero, A. 2005. Individual and environmental determinants of entrepreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 1(3): 293-311.
- Gaisford, J.D., Hobbs, J.E. and Kerr, W.A. 2001. Marking markets work: "modeling Agri-food, systems in transition. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 49(2): 181-202.
- Karimi, S., Biemans, H., Chizari, M. and Mulder, M. 2011. The effect of cultural and environmental factors on Agriculture students' entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship Development*, 5(3): 105-124.
- Levenburg, N. and Schwarz, T. 2008. Entrepreneurial orientation among the youth of India the impact, of culture, education and environment. *The Journal of Entrepreneurship*, 17(1): 15-35.
- Martins, S. 2004. Barriers to entrepreneurship and business creation, Portugal: European Entrepreneurship Cooperation..
- Saxena, S. 2012. Problems faced by rural entrepreneurs and remedies to Solve. *Journal of Business and Management*, 3(1): 23-29.
- Smit , K. G. and Cao, Q. 2007. An entrepreneurial per spective on the firm – environment relationship. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(3): 329-344.
- Walsh, R. 1995. Farm and market structure, industrial regulation and rural community welfare conceptual and methodological issue. *Agriculture and Human Values*, 26(2): 21-28.